

MODELE POLITYKI INTEGRACJI IMIGRANTÓW WE FRANCJI I W WIELKIEJ BRYTANII

1. „Zależność od szlaku” w polityce integracji imigrantów

Brytyjski politolog Randall Hansen, wyjaśniając swoje zainteresowanie kwestiami imigracji, którymi dotychczas zajmowali się głównie socjologowie, stwierdził: „Transformacja Europy w kontynent imigracji jest jednym z najważniejszych wydarzeń socjologicznych i jedną z najbardziej intrygujących zagadek politycznych w powojennej polityce europejskiej”¹. Nie oznacza to bynajmniej, że Europa nie doświadczyła zjawiska imigracji wcześniej: w erze nowożytnej wielu Europejczyków zmieniało miejsce osiedlenia, uciekając przed prześladowaniami politycznymi i religijnymi lub szukając pracy. Fala imigracji, która miała miejsce po 1945 roku, różniła się jednak od wcześniejszych, gdyż do Europy zaczęli wówczas przybywać imigranci z Afryki i Azji, wyróżniający się na tle społeczeństw przyjmujących fenotypem (głównym wyznacznikiem różnicy był naturalnie kolor skóry), obyczajami oraz wyznawaną religią (ogromną ich większość stanowili bowiem muzułmanie). Niektórzy badacze podkreślają specyficzny charakter powojennej imigracji, określając ją jako „niepodobną” (*dissimilar*). Złudzenie, iż migranci po spełnieniu roli tymczasowych pracowników i odbudowie zniszczonych wojną europejskich gospodarek, wrócą do swoich krajów pochodzenia, rozwiało się w latach 60. i 70., kiedy to państwa europejskie przekonały

¹ R. Hansen, Globalization, Embedded Realism, and Path Dependence. The Other Immigrants to Europe, „Comparative Political Studies”, Vol. 35, No. 3, 2002, s. 259–283 (259).

się, że wprowadzenie restrykcyjnej polityki antyimigracyjnej nie rozwiąże problemu imigrantów, którzy zdążyli się już osiedlić na ich terytoriach. Skonfrontowane z tym faktem, zaczęły tworzyć specjalne polityki, mające na celu włączenie imigrantów do swoich społeczeństw.

Polityki integracji imigrantów były dla Francji i Wielkiej Brytanii instytucjonalnym novum. Wpływ na nich powstawanie i kształt miały jednakże wcześniejsze doświadczenia, związane z zarządzaniem różnorodnością rasową, etniczną i religijną, uzyskane w procesie budowania państwa narodowego oraz w trakcie ekspansji kolonialnej. W rezultacie państwa te skonstruowały odmienne polityki włączania imigrantów do społeczeństwa – dwa odrębne modele integracji. Modele te określiły sposoby, w jakie Francja i Wielka Brytania zareagowały na uwidocznienie się religijnego aspektu tożsamości imigrantów na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Istotny wpływ na integrację tej grupy imigrantów miały ponadto historyczne ramy instytucjonalne, określające stosunki między państwem a wyznaniem.

Podłoże teoretyczne przedstawianej tu analizy stanowi koncepcja „zależności od szlaku”, wypracowana w obrębie nowego instytucjonalizmu². Jej lakoniczna definicja, podana przez Douglasa Northa, brzmi: „To, dokąd dojdiesz, zależy od tego, skąd przychodzisz, a do pewnych celów po prostu nie da się dojść z określonego punktu”³. Zakłada ona

² Koncepcję „zależności od szlaku” upowszechnił amerykański instytucjonalista Douglas North. Zastosowanie jej do analizy sukcesu ekonomicznego państw przyniosło mu Nagrodę Nobla w 1993 roku. Zob. D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990. Jest ona bardzo popularna wśród badaczy kapitału społecznego – posłużył się nią np. Robert Putnam przy wyjaśnianiu sukcesu gospodarczego północy Włoch i zacofania południa tego kraju. W ostatnich latach najciekawsze ujęcia tej koncepcji na gruncie politologii i socjologii zaproponowali James Mahoney, Paul Pierson i Margaret Levy. Zob. J. Mahoney, *Path Dependence in Historical Sociology*, „Theory and Society” Vol. 29, No. 4, 2000, s. 507–548; P. Pierson, *Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics*, „American Political Science Review”, Vol. 94, No. 2, 2000, s. 251–67 oraz tegoż, *Not Just What, but When: Timing and Sequence in Political Processes*, „Studies in American Political Development”, Vol. 14, 2000, s. 72–92. Zastosowanie koncepcji „zależności od szlaku” w badaniach nad migracjami, zob. R. Hansen, op.cit; E. Bleich, *Continuity as the Path to Change: Institutional Innovation in the 1976 British Race Relations Act*, Paper presented to the British Study Group of the Center for European Studies Harvard University, 15 March 2002, dostępne na stronie: www.ciaonet.org/wps/ble01/, w tegoż, *The Legacies of History? From Colonization to Integration in Britain and France*, „Theory and Society”, Vol. 34, No. 2, s. 171–195 oraz A. Favell, *Philosophies of Integration. Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*, Palgrave, New York 2001.

³ D. North, *Institutions, Institutional Change ...*, s. 93.

ciągłość instytucjonalną polityki prowadzonej przez dane państwo: instytucje państwowe, tradycje polityczne i stosowane polityki wpływają na przyszłe polityczne wybory, strukturyzują je i ograniczają. „Zależność od szlaku nie oznacza po prostu, że ‘historia ma znaczenie’. Jest to stwierdzenie równie prawdziwe, co trywialne. Zależność od szlaku musi oznaczać, jeśli ma oznaczać cokolwiek, że kiedy państwo lub region obierze pewien kurs, koszty odwrótu są bardzo wysokie. Będą inne punkty wyboru, ale ugruntowanie określonych rozwiązań instytucjonalnych blokuje łatwy odwrót od wyboru początkowego. Być może lepszą metaforą byłoby drzewo niż szlak. Z tego samego pnia wyrasta wiele gałęzi i mniejszych gałązek. Chociaż można się obrócić lub wdrapać na inną – co jest istotne, jeśli wybrana gałąź obumrze – gałąź, od której zaczyna się wspinaczkę, to ta, którą najprawdopodobniej będzie się podążać”⁴.

Pionierski aparat pojęciowy oraz podstawy teorii, mającej wyjaśniać mechanizmy włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego, wypracowali badacze ze szkoły chicagowskiej. Na przestrzeni XX wieku były one uzupełniane i rozwijane przez ich następców. Europejscy badacze wnieśli do tego dorobku niewiele nowego⁵. Jak zauważył Adrian Favell, „Jeśli chodzi o refleksję nad kwestiami rasy, przynależności etnicznej, wielokulturowości i obywatelstwa, Europejczycy niemal zawsze hurtowo przejmowali amerykański słownik, starając się zrozumieć siebie samych w amerykańskim (lub ostatnio kanadyjskim) ujęciu, chociaż powinni raczej starać się podkreślać nie podobieństwa, a różnice, dzielące je od tych krajów, zbudowanych na imigracji, od ich bardzo odmiennych systemów społecznych”⁶. Z tego powodu najpierw omawiam pokrótce główne nurty w amerykańskiej refleksji nad procesami włączania imigrantów do społeczeństwa. Następnie wyjaśniam przyczyny, dla których europejscy badacze odrzucili pojęcie „asymilacji” na rzecz pojęcia „integracji” i proponuję zawężenie definicji integracji do obszaru strukturalno-instytucjonalnego. Kolejnym krokiem jest wprowadzenie koncepcji „modelu polityki integracji imigrantów”, omówienie różnic między modelami francuskim a brytyjskim oraz próba ich wyjaśnienia,

⁴ M. Levi, *A model, a method, and a map: Rational choice in comparative and historical analysis* [w:] M.I. Lichbach & A.S. Zuckerman (eds.), *Comparative politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, [cyt.za:] R. Hansen, op.cit., s. 270.

⁵ Nie należy przy tym zapominać o niewielkim, acz cennym wkładzie George’a Simmela. Zob. G. Simmel, *Socjologia*, PWN, Warszawa 1975.

⁶ A. Favell, *Integration policy and integration research in Europe: a review and critique*, [w:] T.A. Aleinikoff, D. Klusmeyer (red.), *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, Brookings Institute/Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2001, s. 349–399.

czemu będzie służyć pokazanie genezy obu modeli w latach 1945–1990. Ostatni podrozdział jest poświęcony omówieniu historycznych ram stosunków między państwem a wyznaniami w obu omówionych krajach.

2. Koncepcja integracji imigrantów

2.1. Ewolucja koncepcji asymilacji w amerykańskich naukach społecznych

Najstarszym pojęciem, opisującym wspomniane mechanizmy, jest „asymilacja”. Chicagowscy badacze przejęli je z języka potocznego: w latach 80. XIX wieku w amerykańskich gazetach zaczęły się pojawiać alarmistyczne artykuły, podające w wątpliwość zdolność społeczeństwa amerykańskiego do „asymilacji”, czyli wchłonięcia kolejnych fal imigrantów oraz wyrażające obawy przed skutkami mogącej stąd wynikać „niestranności”. Pierwszą naukową definicję asymilacji podała w roku 1901 Sarah E. Simons, stwierdzając, że polega ona na „dopasowywaniu (*adjustment*) oraz akomodacji, zachodzącej między członkami różnych ras (*races*), wówczas, gdy kontakt jest długotrwały i jeśli zaistniały konieczne warunki psychiczne. Efektem jest większa lub mniejsza homogeniczność grupy. Obrazowo mówiąc, jest to proces, w wyniku którego zbiór ludów (*aggregation of peoples*) przekształca się z prostej mieszanki w związek chemiczny”⁷. Bardziej znana jest jednak definicja, zaproponowana dwie dekady później przez Roberta E. Parka i Ernesta W. Burgessa, badaczy szkoły chicagowskiej, zgodnie z którą asymilacja jest procesem „wzajemnego przenikania (*interpenetration*) i łączenia, w wyniku którego osoby i grupy przyswajają sobie wspomnienia, uczucia i postawy innych osób i grup, zaś dzieląc ich doświadczenia i historię, zostają wraz z nimi włączone (połączone) w ramy wspólnego życia kulturowego”. Park i Burgess zakładali przy tym, że asymilacja jest wymiarem procesu międzygrupowego, który zachodzi jednakże na poziomie jednostek. Dla jednostki asymilacja równała się nabyciu życiowych kompetencji („powszechnie uważa się, że imigrant jest zasymilowany, gdy pokazu-

⁷ W. Hirsch, *Assimilation as a concept and as a process*, „Social Forces”, Vol. 21, No. 1, 1943, s. 35–39 (36).

je, że może dobrze sobie dawać radę w nowym kraju”) oraz osiągnięciu przez niego „społecznej niewidzialności” („gdy tylko imigrant przestaje okazywać te cechy, które identyfikują go jako członka obcej grupy, osiąga rzeczywisty, jeżeli nie prawny status tubylca”)⁸. Proces włączania imigranta do społeczeństwa składał się, według tej teorii, z kilku następujących po sobie etapów. Po fazie wstępnego kontaktu miała następować faza rywalizacji. Gdy stosunki między grupami stabilizowały się, co mogło oznaczać utrwalenie się nierówności w strukturze społecznej, następowała faza akomodacji. Nazwę „asymilacja” Park zarezerwował dla końcowego etapu procesu włączania imigrantów do społeczeństwa przyjmującego, w wyniku którego następowało „wytworzenie wspólnego życia kulturowego”. W swoich późniejszych rozważaniach Park uściślił, że „asymilacja społeczna” jest procesem, w wyniku którego „ludzie o odmiennym pochodzeniu rasowym i różnych dziedzictwach kulturowych, zajmujący wspólne terytorium, osiągają kulturową solidarność, wystarczającą co najmniej do podtrzymania narodowej egzystencji”. Zakładał zatem, że w wyniku asymilacji wspólnota terytorialna przekształca się w społeczeństwo – celem procesu asymilacji był więc optymalny stopień integracji społeczeństwa, zapewniający podtrzymanie bytu państwa⁹.

Proces włączania imigrantów do amerykańskiego społeczeństwa w fazowym ujęciu Parka cechował się kierunkowością i prostoliniowością. Wielu amerykańskich uczonych starało się jego koncepcję doprecyzować, zmodyfikować, bądź zastąpić własnymi. Wyrafinowany model asymilacji prostoliniowej został zaprezentowany w roku 1964 przez Milтона Gordona. W książce *Assimilation in American Life* (*Asymilacja w życiu Ameryki*) podał on wyczerpujący opis poszczególnych faz procesu asymilacji. Według jego teorii, pierwszym jego etapem jest akulturacja, czyli przejście przez mniejszość kulturowych wzorów społeczeństwa przyjmującego¹⁰. Asymilacja strukturalna jest tożsama z wykształceniem się relacji na poziomie grup pierwotnych, między członkami mniejszości etnicznych i grupy większościowej. Oznacza to, że członkowie mniejszości wchodzi do klubów, stowarzyszeń i instytucji, zdominowanych przez członków grupy większościowej. Kolejne stadia procesu asymilacji to: amalgamacja (zawieranie małżeństw), asymilacja tożsamościowa (utożsamienie się członków przybyłej grupy etnicznej wyłącznie ze społeczeństwem przyjmującym), asymilacja postaw (zanik uprzedzeń etnicznych),

⁸ M. Gordon, *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*, Oxford University Press, New York 1964, s. 63.

⁹ W. Hirsch, *Assimilation...*, s. 35–36.

¹⁰ M. Gordon, *Assimilation...*, s. 61.